

บทคัดย่อ

นาค เป็นสัญลักษณ์ที่แพร่หลายในเขตวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง ซึ่งปรากฏให้เห็นในรูปแบบของวัฒนธรรมด้านต่างๆ เช่น วรรณกรรมท้องถิ่น พิธีกรรม สถาปัตยกรรม หัตถกรรม จิตรกรรม ฯลฯ จนอาจกล่าวได้ว่า นาคเป็นสัญลักษณ์หลักในเขตวัฒนธรรมนี้ ความแพร่หลายและความหมายที่หลากหลายของนาค ได้แสดงให้เห็นว่า “นาคาคติ” หรือความเชื่อเรื่องนาคได้ถูกรับรู้ความหมายที่ปรับเปลี่ยนไปตาม “เทศะ” และ “กาละ” ที่ต่างกัน

การศึกษาความหมายสัญลักษณ์นาคจากพิธีบูชาพญาสัตตนาคาแห่งวัดพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม ชี้ให้เห็นว่า โครงสร้างและคุณสมบัติของสัญลักษณ์ที่ปรากฏในพิธีกรรมเป็นหน่วยความหมายที่มีพลวัตร ความหมายของนาคได้เกิดขึ้นมาอย่างสัมพันธ์กับการรับรู้ของกลุ่มบุคคลแต่ละกลุ่มในสังคม และเกี่ยวเนื่องกับกระบวนการทางสังคมที่เคลื่อนตัวผ่านบริบทที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น

ข้อวิเคราะห์ที่ได้มาจากข้อมูลภาคสนามสรุปได้ว่า ปมทางสังคมเป็นเงื่อนไขหนึ่งของการเกิดพิธีกรรม อีกทั้งเงื่อนไขของกลุ่มบุคคลก็มีส่วนสำคัญที่จะเป็นกลไกให้พิธีดำเนินต่อไปได้ พิธีกรรมบูชาพญาสัตตนาคาได้ถือกำเนิดขึ้นมาในปี พ.ศ. 2500 เพื่อต้องการยืนยันถึงการดำรงสถานภาพอันชอบธรรมของกลุ่มสังคม พิธีสัตตนาคาได้รับการจัดขึ้นโดยกลุ่มพระสงฆ์กับกลุ่มผู้นำพิธีซึ่งเป็นชาวจีน โดยอาศัยนาคเป็นสัญลักษณ์หลักของพิธี เพื่อดำรงสถานภาพของกลุ่มในฐานะเป็นผู้ดูแลรักษาพระธาตุพนม และได้ตอบกับชาวบ้านเดิมซึ่งเคยทำหน้าที่นี้มาก่อน ทำให้เห็นว่า พิธีกรรมเป็นเสมือนละครเวทีทางสังคมที่แต่ละกลุ่มต่างใช้เพื่อแสดงออกถึงความเป็นกลุ่มระหว่างกลุ่มตนกับกลุ่มสังคมอื่น

สัญลักษณ์นาคในพิธีนี้ จึงเป็นการนำเอาคติความเชื่อเรื่องนาคที่มีมาแต่โบราณในลุ่มน้ำโขงมาตีความ และสร้างคำอธิบายใหม่ ให้นาคเข้ามาอยู่ในบริบทของพระพุทธศาสนา เป็นผู้ปกป้องรักษาพระศาสนา มีสถานภาพของการเป็นผู้ปฏิบัติธรรม ซึ่งเป็นฐานที่กำลังเปลี่ยนผ่านจากสัตว์เดรัจฉานไปสู่ผู้หลุดพ้นจากสังสารวัฏตามอุดมคติในพุทธศาสนา

สัญลักษณ์นาคได้ถูกปรับเปลี่ยนความหมายเรื่อยมา ไปตามบริบทของสังคมและกลุ่มคนที่เข้ามาเลือกใช้ความหมาย ความหมายนาคจึงยังมิได้ตายไปจากสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า สัญลักษณ์นาคยังมีชีวิตทางวัฒนธรรมผ่านเวลาทางประวัติศาสตร์อันยาวนาน มาจนกระทั่งปัจจุบัน